

Darko Gavrilović

**Kreiranje istorije mržnje; dominantni narativi kao potencionalni distributeri
međunacionanih tenzija između Srba i Hrvata**

Apstrakt: Autor će u radu nastojati da predstavi neke od dominantnih narativa kojima se manipuliše u udžbenicima istorije u Hrvatskoj i Srbiji. Namera mu je da kaže na njihove različitosti i istovetnosti, ali i na moć političkih zloupotreba njima i na njihov potencijal u mogućim sukobima u budućnosti.

Ključne reči: udžbenici istorije, dominantni narativi, istoričari, Srbija, Hrvatska

Uvod

Užas dvadesetog veka se ogledao u veličini dva svetska rata i sablasnom odjeku njihove razorne moći. Međutim, na Balkanu, dva rata nisu jedini obeležili strahote prošlog veka. Uz njih su se u krvi valjali još Balkanski ratovi, antisemitski progoni, aktivnosti fašističkih organizacija, blokovske podele, genocidi i konačno raspad Jugoslavije sa nizom ratova u trajanju od 1991 do 2001. godine. Činjenica da su balkanski 20. vek obeležili ratovi i ekstremne ideologije, raspadi dva carstva i nekoliko propalih država moglo bi da otvori pitanje da li je 20. vek na ovom prostoru trajao u stvari od 1912 do 2001. godine. Uz sve to, Balkan je doživeo brak nacionalizma i destruktivnih ekstremnih ideologija koji je iznedrio iz te svoje veze šizofreni svet mržnje i predrasuda. Na žalost, i danas su neki relikti prošlosti preživeli: političari koji se deklariraju kao borci za jednakost i pravdu nastavili su da građane svojih država tretiraju kao smeće; populističke

vlasti zloupotrebljavaju vojske mrtvih iz ratova na prostoru Balkana, koristeći ih za sopstvene parade i promocije pri tome ne mareći za to što time raspaljuju mržnju i ostrašćenost; „sloboda“ i „demokratija“ postali su toliko puta od strane političara prežvakani izrazi da su sada kaša koju samo još „bebeći“ umovi sa slepom verom gutaju obožavajući svoje „vođe“. A te vođe su prošlovekovna zaostavština masovnih stranaka i ideologija koje su iznedrile čitav niz bezgrešnih predvodnika svojih „krda“. Nikada pre 20.veka na Balkanu toliki milioni nisu imali osećaj da tako aktivno učestvuju u političkim dešavanjima. Razbudili smo genij koji je usavršio oružje stvoreno u 20. veku, otvorili smo oči za nove tipove oružja za masovno uništenje, i analogno tome, uspavali smo savest.

Ono što nismo uspavali to je da je novim političkim elitama, jednako kao i onima u vreme jednopartijskih režima, ostavljena nepodnošljiva lakoća manipulacijama. „Ne zaboravimo njihove zločine“, „mi smo bili žrtve“, „mi govorimo istinu“ česta su upozorenja koja se čuju na prostoru nekadašnje Jugoslavije i odnose se na ratove, progone, etnička čišćenja i genocide koji su počinjeni u 20.veku. Ona dolaze sa svih strana, kako od nacionalnih lidera, političkih stranaka, verskih zajednica tako i od strane javnih ličnosti ili intelektualaca. Poruke se prenose na pripadnike stranaka, vernike, čitaoce, na sve one koje politika taman toliko zanima da ne žele da budu aktivno uključeni u nju, i oni ih šalju dalje, ukorenjuju u svakodnevni govor iz kojeg se sele u emocionalne okidače svih rasprava i razmišljanja o državama u kojima živimo i konačno o nama samima. Postepeno kreiranje ovih i sličnih autonacionalnih stereotipa o sebi i drugima podrazumeva nepotpisanu dozvolu tim istim političkim i verskim elitama da zaista zadrže svoje narode u prošlosti, da ih osude na nikad naučene greške i da ostanu večite žrtve, ali ne drugih, već sopstvenih političkih i verskih vođa. Širenju ovakvog načina razmišljanja pogoduju i međunarodni politički činiooci.

Zbog gore navedenog ne treba da čudi zašto na početku 20.veka naziv Balkan ne označava samo geografski region, već ima pežorativno značenje kada je reč o mnogim društveno-političkim problemima koji se ne mogu rešiti ili koje društvo ni ne želi da reši. Tek od devedesetih godina 20.veka, sa izbijanjem ratova na prostoru nekadašnje Jugoslavije, u međunarodni rečnik široko ulazi termin „jugoistočna Evropa“, a posebno u hrvatskom i slovenačkom političkom rečniku reči *Balkan*, *balkanizacija*, *Balkanac*, dobijaju negativno značenje. Pojam *balkanizacija* je ušao u rečnik geopolitike i u užem smislu se odnosi na raspad jugoslovenske države, a u širem predstavlja proces fragmentacije ili podele nekog regiona ili države u manje regione ili države koje su često neprijateljske ili nekooperativne jedna s drugom.¹ Tako se raspad Jugoslavije sa svim tragičnim posledicama, sa mržnjom decenijama dužom od samog trajanja ratova, našao u rečniku geopolitike kao sinonim raspada većih regiona i država koji za posledicu imaju razvijene i uspešno negovane predrasude i stereotipe jednih o drugima.

Oba termina „Balkan“ i „jugoistočna Evropa“ prihvatili su i međunarodni politički faktori. Međutim, i pojedini među njima ih zloupotrebljavaju, daju im pežorativnu komponentu, i to do te mere da bi drugi termin uskoro mogao da dosegne „slavu“ prvog. Očito, etikete koj su se koristile u političkim diskursima za označavanje jugoistočnog dela Evrope s vremenom su se menjale, a svaka nova „oznaka“ bila je neka vrsta eufemizma za prethodni pojam, čiji je cilj bio da otkloni ideološke posledice stereotipizacija u međunarodnim političkim predstavama.² Međutim, problem nije bio u etiketiranju već u diskurzivnoj praksi termina. U njenom krilu, ovi terminu su dobili ovakvo značenje i kao takvi su uobličavani na skupovima, u institucijama, šemama ponašanja, u

¹ R.W. Pringle, "Balkanization", 2016, *Encyclopædia Britannica*. Retrieved 15 October 2017.

² Vidi kod T. Petrovic, *A Long Way Home: Representations of the Western Balkans in Political and Media Discourses*, Ljubljana 2009.

tipovima prenosa i difuzije, u pedagoškim oblicima koji ih u isto vreme nameću i održavaju. A da bi oni bili kao takvi kreirani neophodan je bio čitav niz predradnji podstaknutih od strane regionalnih političkih i verskih elita koje su se prenele na medije i obrazovanje. Te predradnje su uključivale sve ono što je trebalo da povezuje prošlost sa budućnošću i da u tom povezivanju se nađe mesto za sadašnjost, ali takvu da samo služi kao transmitter između prethodno dvoje, jer njen stvarni izgled brutalno i bolno odaje pravu sliku stanja u društvima. Da bi se to postiglo kreirani su politički mitovi neophodni za kretanje mase u željenom pravcu, osim njih i dominantni narativi koji su ukorenjivani od škola do političkih govornica i obavezna promena kulture sećanja koja je trebala da prošlost, kao upotrebljiv i aktivan sadržaj, politički manipuliše u traženom smeru.

Njihova lakša percepcija, a potom i ukorenjivanje u javnosti, vršena je preko medija. Od devedesetih 20.veka, nacionalističke vođe su njima manipulisale da bi dobile podršku za genocidnu politiku i stvaranje etničkih tenzija u regionu. U većoj meri ratna propaganda je raspljivala mržnju i sukobe, a mediji kao agenti izgradnje mira i poverenja uglavnom su tek dolazili posle krvavih obračuna i uz velike napore pokušavali da donesu poverenje i stabilnost.³

Naročiti značaj imali su određeni medijski događaji vezani za politički upotrebljive epizode iz prošlosti koji su do krajnjih granica manipulisani s namerom da njihove poruke postanu neporecive nacionalne istine. Postupajući na taj način, balkanske nacionalističke vlade su koncipirale medijske događaje kao kolektivne akcije sa zadatkom da postanu kohezioni faktor formiranja „zamišljenih zajednica“ čija pažnja je trebala da bude usmerena na politički upotrebljive događaje.⁴ U tom smislu, oni su poprimili osobine savremenih javnih rituala jedne

³ Više o tome u E.S. Herman, N. Chomsky, *Manufacturing Consent*. New York, 1988.

⁴ D. Dayan, E. Katz, *Media Event, The Live Broadcasting of History*, Harvard, 2009.

vrste moderne nacionalne religioznosti, dirkemovski rečeno⁵, usvajajući određene teme i slike, postali su ciklični izvršitelji osećaja kolektivnog identiteta, ekskluzivne zajednice i graditelji moralnih uverenja. Periodično, postali su glavni markeri izražavanja solidarnosti prema ranjivim članovima zajednice, prema zajednički preživljenoj nesreći ili istorijskim pobedama, pri tome izvršavajući političke želje za buđenjem patnje, saosećanja ili ponosa. Zbog toga je važno da prilikom izučavanja dominantnih narativa uočimo razliku između mašte i znanja, između manipulacije i informacije, jer svesnost o toj razlici pomaže u razumevanju izobličenih predstava koje same po sebi uvek predstavljaju „meku snagu rata“.⁶ Zbog toga, izučavanje dominantnih narativa predstavlja dinamičnu perspektivu sagledavanja prošlosti na način da se posmatra i tumači njena zastupljenost i manipulacija u cilju davanja objašnjenja i traženja opravdanja za političke interese u sadašnjosti.

Manipulacije dominantnim narativima u udžbenicima istorije

Da bi se pratio tok političkih manipulacija narodima na prostoru nekadašnje Jugoslavije neophodno je istaći nekoliko manipulativnih talasa kojima se ti isti narodi preplavljaju. Prvi talas predstavlja ultimativni zadatak svih vodećih populističkih stranaka u regionu, a to je da se ne dozvoli izgradnja demokratskog društva, već ga, zbog opstanka sopstvenih stranaka i stranačkih interesa, treba zadržati u partokratiji koja se neguje u svim zemljama nekadašnje Jugoslavije, sa donekle izuzetkom Slovenije.

Istorijski narativi kojima upravljaju političke i njima sklone intelektualne elite na prostoru nekadašnje Jugoslavije najvećim delom su usmereni ka zaštiti sopstvenih političkih interesa dok

⁵ E. Durkheim, *The Elementary Forms of Religious Life*, London, 1915.

⁶ Chouliaraki, Lilie, ed. *The soft power of war*, Amsterdam, 2007.

je za istorijsku istinu ostavljen prostor koji je toliko skučen da nije u stanju da utiče na promenu poželjne svesti kojom se tim istim masama manipuliše.

Zbog propalih tranzicija, potonulih privreda i pljačke u ranoj fazi postjugoslovenske prvobitne akumulacije kapitala (ne)svest o ratovima vođenim na prostoru nekadašnje Jugoslavije od 1912 do 2001, dobrim delom je obojena strastima, strahovima i mržnjom koji treba da magle svaki pogled uperen ka spoznaji eventualne istorijske istine. Tako se događa da uporedo sa osiromašenjem naroda neophodno je stvaranje raskošne palete dominantnih istorijskih narativa koji svojom emocionalno nacionanom mobilnošću skreću pažnju sa najvažnijih društvenih pitanja, a to su: kako živeti i stvarati dostojanstveno, kako podići i negovati socijalno pravednu državu i kako prošlost ostaviti savesnim istoričarima koji nemaju ni trunku interesa da sa njom manipulišu u političke svrhe.

U ovom tekstu nisam u mogućnosti da prikazem sve manipulacije državnim narativima već mi je namera da se zadržim na nekoliko primera iz udžbenika istorije koje koriste pojedini srpski i hrvatski autori. Njihovi narativi bi trebali da služe njihovim novim balkanskim državicama da postignu što veći nivo nacionalne homogenizacije, da izbele mračne slike zločina koje su njihovi narodi počinili u prošlosti, da opravdaju svaki vid borbe koji su njihovi narodi vodili ili koje će da vode u budućnosti, i konačno, da kada se njihove novostvorene države pogledaju u ogledalo vide najbolji prikaz sebe u odnosu na svet koji ih okružuje, a naročito u odnosu na susedne države i narode, sa kojima bi novi sukobi uvek mogli da izbiju iz krajnje „opravdanih razloga“. Očito je da u regionu stvara dovoljan broj istoričara spremnih da zajedničku prošlost prikažu ne samo potpuno drugačije od svojih kolega iz susedne zemlje već i da ta prošlost služi kao etnički kohezioni faktor u smislu okupljanja nacije oko zajedničkih vrlina i komšijskih mana, oko sopstvenog poštenja, patnje, hrabrosti i nevinosti i u isto vreme ničim izazvane komšijske pokvarenosti, zlobe i

brutalnosti. Najčešće lekcije iz udžbenika istorije u kojima se sukobljavaju narativi su one koje su vezane za Kraljevinu Jugoslaviju, Drugi svetski rat, Socijalističku Jugoslaviju i ratove na prostoru nekadašnje Jugoslavije od 1991 do 2001.godine.

Držeći učenike zarobljene u prošlom vremenu, bez davanje šanse da sagledaju sumornu ekonomsku svakodnevicu za koju su najveći krivci političke elite, oni projektuju njihovu svest na taj način da (p)ostane podobna za vajanje i zloupotrebe u slučaju da im zatrebaju neki novi sukobi.

U nastojanju da prikažem neke od pomenutih narativa koristio sam se u ovom radu delom istraživanja koja smo poduzeli kolegistica Marijana Todorović-Bilić i ja na Georg Eckart institutu u Nemačkoj u okviru projekta „Upotreba prošlosti da bi se opravdala sadašnjost – uloga dominantnih državnih narativa u srpskim, hrvatskim i bosanskim udžbenicima istorije u prošlih 25 godina“. Tokom sveobuhvatnog istraživačkog procesa, a na osnovu mnogobrojnih primera iz udžbenika došli smo do zaključka da u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini postoje dominantni narativi u udžbenicima i da se ponavljaju kod većeg broja autora. U Bosni i Hercegovini (BiH) je situacija vezana za državne narative drugačija od Hrvatske i Srbije utoliko što postoje tri dominantna narativa. U periodu od 1992 do 1996.godine slika udžbenika istorije u BiH bila je veoma šarolika. U bošnjačkom delu u upotrebu su ušli tek napisani udžbenici („ratni“), u Republici Srpskoj su se koristili udžbenici iz Srbije, a na teritoriji sa većinskim hrvatskim stanovništvom, opet, udžbenici iz Hrvatske. Na taj način sagledavajući stanje u BiH, ta država ne samo da je krenula putem podele teritorija već i podele istorijske svesti. Od tada do danas, desio se niz kvalitativnih promena i to najviše zahvaljujući misiji OSCE-a u BiH, Instituta Georg Eckart iz Nemačke i Euroklio organizacije evropskih profesora i nastavnika istorije. U tom smislu uvredljivih sadržaja je manje u odnosu na devedesete, ali neki nisu izbačeni ni do kraja prvog desetleća 21.veka. Doduše prestali su da se koriste udžbenici iz bliskog inostranstva (Hrvatske i

Srbije), ali su sadržaji u nekim bosanskim udžbenicima (hrvatskim i srpskim) ostali i dalje kao da su pisani u Hrvatskoj i Srbiji, odnosno, kao da Bosna i Hercegovina nije im zajednička država.

I pored svih, do sada, uloženi napora u vezi sa balansiranjem sadržaja u udžbenicima, sa porukama koje proističu iz njih, očito je da pomenute tri države i dalje nastoje da redefinišu prošlost kroz udžbenike istorije i da kreiraju državno i nacionalno poželjno mišljenje kako bi kod novih naraštaja gradeći pozitivan odnos prema novim državnim tvorevinama izgradile negativan odnos prema nekadašnjim državama, pri tome svaljujući krivicu za istorijske nepravde isključivo na drugu stranu.

Neupitnost tih narativa i njihov potencijal ne samo za svaljivanje krivice na drugu stranu već i potencijal da stvore nove konflikte odražava se na sledećim primerima: kada je reč o Srbima uočljivi su narativi o naciji – žrtvi, o vekovnoj pravednoj borbi Srba protiv moćnih neprijatelja koji žele da je unište te o izbeljivanju prošlosti, naročito, iz Drugog svetskog rata, gde Jugoslovenska vojska u otadžbini dobija pozitivnu ulogu, a opravdava se vlada Milana Nedića za saradnju sa okupatorom. Kada je reč o Hrvatima, vidljivi su narativi kojima se vrši distinkcija Hrvata od svojih balkanskih komšija a naročito od Srba, predstavlja se stvaranje moderne Hrvatske kao hiljadugodišnja težnja hrvatskog naroda da ima svoju državu, odbacuje se komunistička prošlost i ona se, kao i Kraljevina Jugoslavija, povezuje sa željom Srba da ostvare hegemoniju, izbegava se detaljnije pisanje o zločinima ustaša i stvara se njihov benigni imidž. Kada je reč o bošnjačkim autorima, stvara se imidž žrtvene nacije koja je žrtva srpskog genocida tokom stogodišnje istorije, tekstovi ističu kolektivnu krivicu drugih naroda, najčešći primer su Srbi, autori odbivaju da pišu o zločinima koje su počinile bošnjačke vojne formacije tokom ratova i povezuje se istorija Socijalističke Jugoslavije sa srpskom hegemonijom nad ostalim narodima. Jedino zajedničko velikom broju autora istorijskih udžbenika iz sve tri zemlje, prvenstveno zbog potrebe

da nove države steknu poželjan imidž a sopstvene nacije da dobiju oreol nevinosti i uzvišenosti, jeste da se za greške, nesreće, počinjene nepravde iz prošlosti optužuje socijalistička Jugoslavija kao država koja je vršila presiju ili bila „tamnica“ sopstvene nacije.

Analiza pomenutih narativa je bitna zato što većina nekadašnjih učenika ne studira istoriju već naučene sadržaje smatra i prihvata kao jedinu ispravnu interpretaciju istorije, kao univerzalnu istorijsku istinu, te na taj način, državni narativi određuju ne samo istorijsku svest već i budućnost svakog društva. Takav način prikazivanja prošlosti gde se događaji prikazuju samo s jedne „naše“ strane, otvara prostor za političke mitove i političku manipulaciju. Zbog toga je značaj multiperspektivnosti u izučavanju istorije sve veći. Ona nam pruža mogućnost da sagledamo istorijske događaje iz različitih perspektiva i da razvijemo strategiju višeperspektivnog promišljanja u okviru kojeg ćemo uzeti u obzir i druga razmišljanja i istorijske dokaze. Ona omogućava sledeće: da učenici u školi ne uče da postoji samo jedna prošlost već da se svaki događaj može interpretirati na više načina, da se razvija kritička način mišljenja prema različitim interpretacijama prošlosti, da se bolje razume ono što je kontroverzno i osetljivo, da nauče da kritički analiziraju događaje i da postavljaju analitička pitanja.

Da se ne bi stekao pogrešan utisak da svi udžbenici iz istorije nisu dorasli svom zadatku, a to je da na nepristrasan način uče i poučavaju potrebno je naglasiti da je u poslednjih petnaest godina zabeležen očiti pomak u pisanju udžbenika za koje su zaslužni autori poput Snježane Koren. Također, iskorak je napravljen i na polju državnog narativa koji je davao preveliki primat nacionalnoj istoriji u odnosu na regionalnu i svetsku istoriju, a vidljiv je i pokušaj da se kroz istorijske sadržaje ne povećavaju animozitet i ksenofobija sa susednim zemljama. Ipak, tema rada nije pisanje pohvale naporima da se unaprede sadržaji udžbenika već da se iz jedne grupe udžbenika izvuku istorijske nepravde, stereotipi, mržnja, da se na njih ukaže, kako bi se u

budućnosti stanje na tom polju popravilo. Udžbenici koji će biti analizirani u tekstu predstavljaju dve grupe udžbenika. U prvoj su oni udžbenici koji su korišćeni za vreme rata i odmah nakon rata u Hrvatskoj, a u drugoj grupi su udžbenici koji su štampani na početku 21.veka, kada je došlo do stranačkih promena na vlasti u Srbiji i Hrvatskoj. Namera mi je da ukažem na to u kolikoj meri su određeni narativi održivi u odnosu na krupne političke promene u dve zemlje kao i da podsetim čitaoce da vremenski raspon u objavljivanju udžbenika ukazuje i na produženu mogućnost njihovog korišćenja, a to znači i manipulacije (ne)znanjem naraštaja koji su uz njih sticali znanja iz istorije.

Kada je reč o dominantnim narativima autora srpskih udžbenika neupitno je veličanje srpskih žrtava i kreiranje mita o herojskoj borbi u Prvom svetskom ratu koji je zbog ratovanja Srbije na strani pobednika dobio veliku pažnju. U tekstu koji navodim u fus notama potencira se herojski otpor, prkos naroda⁷, čak i „Božja pomoć“⁸ dok kod hrvatskih autora Prvi svetski rat na Balkanu, tokom kojeg je Hrvatska bila u sastavu poražene Austro-Ugarske, nije dobio veću pažnju, ali je iskorištena prilika da se ukaže na loš odnos srpskih vojnika prema hrvatskim zarobljenicima.⁹

⁷ Tekst se odnosi na Prvi svetski rat: „Svakodnevni život u mnogim krajevima (okupirane) Srbije pretvorio se u epski prkos okupatorima...Mnogobrojni pojedinci išli su u smrt mirno, junački ili demonstrativno ležerno i pokazivali neprijatelju koliko ga preziru...Tako se okupator u Srbiji suočio sa izuzetnim moralom pokorenih, bez primera u modernoj evropskoj istoriji.“ Kosta Nikolić, Nikola Žutić, Momčilo Pavlović, Zorica Špadijer, Istorija za III razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2002, str.116.

⁸ „Tako je završeno najveće postignuće i jedna od najveih epopeja u dotadašnjoj istoriji srpskog naroda.... (Srbija) U njih je ušla „po milosti Božjoj“ braneći svoju slobodu i dostojanstvo, kako je znala i umela, najčešće usamljena.“ Isto, str.114.

⁹ „Došlo je do prepiranja i gužve. Srpski časnici i kozaci navalili su na zarobljenike Hrvate, ubivši pri tom trinaesticu i ranivši veći broj.“ F. Mirošević, F. Šanjek, T. Macan, I.Perić, Pregled povijesti hrvatskog naroda (od VI.st.do naših dana), Školska knjiga, Zagreb, 1995, str.250, 251.

Srpski autori su Kraljevinu Jugoslaviju prikazivali uglavnom u pozitivnom svjetlu za razliku od hrvatskih autora koji je doživljavaju kao „tamnicu“. Među hrvatskim udžbenicima izdvojio bi udžbenik Vesne Đurić, koja je pišući o istoriji Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, te o socijalističkoj Jugoslaviji, u više navrata isticala velikosrpsku hegemoniju i zlostavljanja Hrvata¹⁰ pri tome ne navodeći ni jednu vladu u kojoj su bili predstavnici Hrvata, Slovenaca i Bošnjaka.¹¹ Na sličan način razmišljao je i njen kolega iz Bosne i Hercegovine, hrvatski autor, Miljenko Miloš, tvrdeći da „često se događalo da su žandari (uglavnom Srbi), bez ikakvog povoda batinali nedužne seljake... Ponekad su seljaci morali klečati pred šajkačom (srpska narodna kapa) i govoriti da je Srbin njihov „gospodar Bog“...“¹² Za razliku od istoričara iz Srbije koji nastajanje Kraljevine Jugoslavije vide kao viziju „države zasnovane na principima građanske parlamentarne demokratije“¹³, hrvatska autorka smatra da „odmah po uspostavi nove države bila je vidljiva želja srpskih krugova da nametnu svoju vlast i da što više izrabljuju ostale narode.“¹⁴

U lekcijama o Drugom svetskom ratu, primetno je da hrvatski i srpski autori nastoje da izbele prošlost svojih kolaboranta i fašista. Kolaboracionista Milan Nedić, čija Vlada je uzela aktivno učešće u genocidu, kod srpskih autora dobija sledeći imidž „...prihvatio se nezahvalne dužnosti predsednika vlade kako bi svojim autoritetom pred Nemcima što više očuvao biološku

¹⁰ „Batinjanje je postalo redovna mjera uvođenja „reda“, napose u vojsci. ...Mjere batinjanja donosili su i provodili srbijanski časnici.“ Vesna Đurić, Povijest, udžbenik za osmi razred osnovne škole, Profil, Zagreb, 2000, str.22.

¹¹ Isto str.15, 18, 28, 36, 38, 42; kao i u Vesna Đurić, Ivan Peklić, Hrvatska i svijet od sredine XVIII.do kraja XX.stoljeća, priručnik iz povijesti za drugi razred srednjih strukovnih škola, Zagreb 1998, str.114, 120.

¹² Miljenko Miloš, Povijest novoga doba, udžbenik povijesti za 8.razred osnovne škole, Znanje, Široki Brijeg, 2006, str.35.

¹³ Kosta Nikolić, Nikola Žutić, Momčilo Pavlović, Zorica Špadijer, isto, str.133.

¹⁴ Vesna Đurić, Ivan Peklić, isto, str.114.

supstancu srpskog naroda. Njegov Komesarijat za izbeglice do jeseni 1944. obezbedio je smeštaj i hranu za više od pola miliona srpskih izbeglica iz NDH i sa drugih okupiranih teritorija. Kod generala Nedića potpuno je prevladala svest ... da se treba posvetiti razvoju same Srbije i uzdizanju tradicionalnog zadrugarstva.¹⁵ Sličan sentiment prema Nediću pokazali su i drugi srpski istoričari pišući udžbenik četiri godine kasnije, tvrdeći da „Nedić se na vlasti održavao pomoću okupatora ... i dela stanovništva koje nije imalo sredstva za život... pa su bili prisiljeni da prihvate bilo kakvu službu da bi obezbedili egzistenciju sebi i svojim porodicama.“¹⁶ U pomenutim srpskim udžbenicima se spominju zločini partizana, ali ne i četnika.¹⁷ Četnici stiču benigni imidž, a na sličan način o njihovim formacijama pišu i srpski istoričari iz Republike Srpske, koji ne spominju zločine četnika već smatraju da je njihova uloga u istočnoj Bosni bila takva da „su četnici imali veći uticaj na narod i štitili ga od ustaškog terora.“¹⁸ Kod pojedinih srpskih autora stiče se utisak na osnovu lekcija o Drugom svetskom ratu da su samo Srbi i Crnogorci bili partizani.¹⁹ A socijalistička Jugoslavija je, po pomenutim autorima, nacionalno i teritorijalno zakidala Srbiju i Srbe.²⁰

¹⁵ Kosta Nikolić, Nikola Žutić, Momčilo Pavlović, Zorica Špadijer, isto, str.173.

¹⁶ Nikola Gaćeša, Dušan Živković, Ljubica Radović, Istorija za drugi razred četverogodišnjih stručnih škola, zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2004, str.175.

¹⁷ Isto, str.186.

¹⁸ Dušan Živković, Borislav Stanojlović, Istorija za treći razred gimnazije prirodno-atematičkog i četvrti razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smjera, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Istočno Sarajevo, 2008, str.127.

¹⁹ Nikola Gaćeša, Dušan Živković, Ljubica Radović, isto, str.180-182.

²⁰ „...sve narodnosti rešavale su svoje nacionalno pitanje formiranjem svojih republika. Ono što je ostajalo, predstavljalo je republiku i federalnu jedinicu Srbiju. Jeidno su u njoj organizovane autonomije, premda su isti ili slični razlozi postojali za uspostavljanjem autonomija i u drugim federalnim jedinicama, Hrvatskoj posebno zbog srpskog naroda.“ Isto, str.222.

Hrvatska autorka Vesna Đurić, izbeljivala je imidž ustaša²¹, otklanjala njihovu odgovornost za zločine na teritoriji NDH²² i više je potencirala temu vezanu za Blajburg i križni put nego za koncentracione logore i stratišta u NDH.²³ U drugom, zajedničkom udžbeniku, ista autorka je sa svojim kolegom pohvalila kulturni život NDH te se stiče utisak kao da su tada objavljena značajna istorijska i književna dela Hrvatske.²⁴ Na sličan način o kulturi u NDH razmišljao je i hrvatski autor iz Bosne i Hercegovine Miljenko Miloš s tim što je pomenuti autor napisao da je granica NDH na Drini u stvari prirodna granica²⁵ i da je NDH nastavak istorijskog razvoja hrvatske državnosti još od srednjeg veka.²⁶

Za razliku od pomenutih hrvatskih autora koji vide NDH kao državu u kojoj su svu vlast imali Nemci i Italijani, srpski autori tvrde da je u toj državi vršen „genocid nad Srbima...Tu mržnju potpirivali su okupatori i nepomirljive religije koje su u ime Boga i pravovernosti svoje dogme, posebno Katolička crkva, postajale barjaktari u borbi protiv „šizmatika“, tj.pravoslavaca kao otpadnika od „prave vere“. Pavelić je sa svojim ustašama imao za cilj da jednom za svagda reši „srpsko pitanje“ u čemu mu je dala punu podršku Katolička crkva na čelu sa nadbiskupom Alojzijem Stepince.²⁷ Dok pojedini hrvatski autori minimalizuju žrtve koncentracionih logora i logora smrti na teritoriji NDH, poput Miljenka Miloša koji tvrdi da je u Jasenovcu ubijeno 48 000

²¹ Isto, str.42.

²² Isto, str.91, 92.

²³ Isto, str.116.

²⁴ „Za razliku od gospodarskog razvitka kulturni život u NDH bio je vrlo živ, osobito u početku njezinog postojanja. Izlazio je veliki broj listova i književnih časopisa...Objavljen je veliki broj knjiga vezanih uz povijest i književnost Hrvata.“ Vesna Đurić, Ivan Peklić, Hrvatska i svijet od sredine XVIII.do kraja XX.stoljeća, priručnik iz povijesti za drugi razred srednjih strukovnih škola, Zagreb 1998, str.134.

²⁵ Miljenko Miloš, isto, str.118.

²⁶ Isto, str.117, 118.

²⁷ Nikola Gaćeša, Dušan Živković, Ljubica Radović, isto, str.168.

Srba i nekoliko hiljada Jevreja, Roma i Hrvata protivnika ustaške vlasti²⁸ srpski autori ih maksimalizuju tvrdeći da „Od svih logora, ne samo na teritoriji NDH nego i čitave Jugoslavije, pa i Evrope, najstravičniji logor bio je Jasenovac....U Jasenovcu je stradalo oko 700 000 ljudi...utvrđeno je da se samo na jednom mestu, na desnoj obali Save, nalazi oko 380 000 kostura.“²⁹ Konačno, treba spomenuti da Miljenko Miloš, koji za razliku od gore navedenih hrvatskih istoričara koji sve zločine ustaša svaljuju na Nemce i Italijane, smatra da NDH je bila hrvatska država i da su se hrvatski civili masovno povlačili iz NDH sa ustašama bojeći se partizana i mogućih masovnih zločina.³⁰

Osim izbeljivanja istorije i stvaranja negativnog imidža o Srbima, u nekim hrvatskim udžbenicima koji su štampani 1995, pojavljuju se stereotipi i uopštavanja koja nameću kreiranje slike o gotovo svim srpskim političarima na osnovu jednog ili nekoliko,³¹ zatim izostavljanje ustaških zločina, osim samo jednog spominjanja žrtava NDH, potenciranje partizanskih zločina kao i na Blajburgu i križnom putu³², te isticanje teškog položaja Hrvata u socijalističkoj

²⁸ Miljenko Miloš, isto, str.119.

²⁹ Nikola Gaćeša, Dušan Živković, Ljubica Radović, isto, str.172. Iste brojke iznose i srpski autori udžbenika iz Bosne i Hercegovine. Dušan Živković, Borislav Stanojlović, Istorija za treći razred gimnazije prirodno-atematičkog i četvrti razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smjera, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Istočno Sarajevo, 2008, str.126.

³⁰ „Krajem travnja i početkom svibnja 1945.godine kada su partizanske snage napredovale prema Zagrebu, ustaška je vlast razmišljala kako spasiti hrvatsku državu...Kada su partizanske jedinice 8.svibnja 1945.godine ušle u Zagreb, grad je bio skoro pust, jer je većina civilnog pučanstva, vođena strahom od partizanskih nedjela, bježala skupa s hrvatskom vojskom, prema austrijskoj granici...“ Miljenko Miloš, isto, str.149.

³¹ „Služiti se smicalicama da bi se postigla prijevara i neispunjavanje preuzetih obveza tipično je za srbijanske političare. Pašićevi modeli takva ponašanja u javnim odnosima bili su i ostali uzor gotovo svim generacijama srbijanskih političara.“ F. Mirošević, F. Šanjek, T. Macan, I.Perić, Pregled povijesti hrvatskog naroda (od VI.st.do naših dana), Školska knjiga, Zagreb, 1995, str.258.

³² Isto, str.293, 294.

Jugoslaviji.³³ Miljenko Miloš smatra da su u socijalističkoj Jugoslaviji „visoko ... mjesto u državnim službama najčešće zauzimali Srbi, članovi partije. Hrvatski su članovi partije u saveznim službama, diplomaciji ili u JNA, bili pod stalnim nadzorom i provjerama. Po svemu tome može se zaključiti da je FNRJ bila država po mjeri srpskoga stanovništva u kojoj se provodila velikosrpska politika...Na posebnom je udaru bila Katolička crkva...“³⁴ Slično pomenutim hrvatskim autorima koji lamentiraju nad potlačenim Hrvatima u socijalističkoj Jugoslaviji i srpske kolege smatraju da su Srbi bili potlačeni, a da Josip Broz Tito „dosledno je sprovodio politiku koja je bila uperena protiv nacionalnih interesa srpskog naroda.“³⁵

Konačno, kada je reč o osvitu rata i početku rata u Hrvatskoj 1991, hrvatski autori smatraju za jedan od razloga za izbijanje rata - velikosrpsku hegemoniju. Ona je, po autorima, bila vidljiva ne samo u Kraljevini Jugoslaviji već i u socijalističkoj Jugoslaviji i to odmah nakon Titove smrti³⁶, a maha je uzela od dolaska Slobodana Miloševića na vlast.³⁷ Miljenko Miloš ratove u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini vidi kao srbo-četničku agresiju za koju je „srpski agresor“ u Bosni i

³³ Naslov poglavlja je „Podčinjeni položaj Hrvata i Hrvatske i u drugoj Jugoslaviji“. „Ta povlaštenost Srba u javnim službama bila je vidljiva i širom Hrvatske, ali su Hrvati, u ime tobožnjeg „bratstva i jedinstva“, morali trpjeti vlastitu neravnopravnost.“ Isto, str.299.

³⁴ Miljenko Miloš, isto, str.173.

³⁵Kosta Nikolić, Nikola Žutić, Momčilo Pavlović, Zorica Špadijer, isto, str.169.

³⁶ „Nakon Titove smrti porastao je velikosrpski hegemonizam... Željeli su stvoriti državu s velikosrpskom prevlašću.“ isto, str.157.

³⁷ „Uz to su sve glasnije istupali srpski političari predvođeni Slobodanom Miloševićem. Zahtijevali su jaku centralizaciju države i ukidanje samostalnosti republika. To bi omogućilo velikosrpsku prevlast u zemlji i nadzor Srbije nad cijelom zemljom. Tijekom 1988 i 1989 Milošević je uspio ukinuti autonomiju Vojvodine i Kosova čime je stvorio jedinstvenu srpsku državu.“ Vesna Đurić, Ivan Peklić, isto, str.148. U okviru lekcije o Domovinskom ratu spominje se ponovo velikosrpska agresija, velikosrpski režim, a za Srbe se kaže da su na okupiranom području sprovodili politiku „etničkog čišćenja“. Progonili su sve ne-Srbe...u želji da stvore čista srpska područja.“ Isto, str.155.

Hercegovini „nagrađen“ s 49% teritorija Bosne i Hercegovine, koji je ušao u sastav Republike Srpske...“³⁸

Pomenuti srpski autori, kada je reč o ratu u Hrvatskoj, smatraju da je on bio „nezavršeni rat“ koji se „nastavio ... tačno posle 50 godina.“³⁹ Donekle slično mišljenje imaju i drugi autori srpskih udžbenika koji se za razliku od gore pomenutih bave teorijama zavere pa su krivicu za raspad Jugoslavije u više navrata svaljivali na Rimokatoličku crkvu tvrdeći da „udeo politike Vatikana u „jugoslovenskom sindromu“ je takođe značajan. Preko Katoličke crkve i njenih fanatizovanih vernika vodi se borba protiv pravoslavlja i Srba pravoslavaca. Skoro da je preslikana situacija iz 1941. godine.“⁴⁰ Konačno, najmanje za pravo Hrvatima i Slovencima da se otcepe daju srpski istoričari iz Bosne i Hercegovine koji smatraju da „U nekim republikama su pobedile ultradesne snage koje su, pod vidom demokratije, ostvarile svoje separatističke i secesionističke težnje. Tako je u mnogim krajevima zemlje jedno jednoulje zamijenjeno drugim.“⁴¹

Navedeni primeri predstavljaju samo deo manipulacija koje su vršene i koje je i danas moguće vršiti preko udžbenika istorije. Da bi se smanjio njihov uticaj neophodno je sveobuhvatno društveno delanje u smeru oslobodanja od dominantnih narativa i to ne samo u njihovom prostom odbacivanju već više u suočavanju sa njima, njihovom tumačenju i prezentovanju kao samo jedog od oblika političke stvarnosti a nikako kao neporecive istine. Jedan od puteva kojim bi mogli da krenu istoričari je, da ne insistiraju na sopstvenoj apsolutnoj istini već da pokušaju, onako kako je Karl Manhajm isticao, „da povećaju mogućnost objektivnosti u potrazi za znanjem

³⁸ Miljenko Miloš, isto, str.207.

³⁹ Kosta Nikolić, Nikola Žutić, Momčilo Pavlović, Zorica Špadijer, isto, 242.

⁴⁰ Nikola Gaćeša, Dušan Živković, Ljubica Radović, isto, str.249.

⁴¹ Dušan Živković, Borislav Stanojlović, isto, str.162.

suprotstavljanjem različitih naučno zasnovanih gledišta, gde svaka sučeljena perspektiva se može prepoznati kao takva i ako je naučno utemeljena time postaje novi dostignuti nivo objektivnosti.⁴² Dakle, za istoričare ne bi trebao da bude izazov stvaranje "ne-perspektivističke slike" događaja iz prošlosti, već kako da se prikažu priroda ratova na prostoru Jugoslavije, nasilje, ili politički sukobi zasnovani na etničkim i religioznim pripadnostima ", suprotstavljanjem različita gledišta, gde se svaka perspektiva može prepoznati kao takva i time postati kamenom od kojeg se zida novi nivo objektivnosti.

Inače, kada je reč o ratovima na prostoru Balkana u 20.veku, i ne samo u hrvatskim i srpskim udžbenicima, narativi prošlosti su se često koristili u alternativnoj istoriji, u prošlosti koja se prenosila i danas se prenosi s kolena na koleno, istoriji koju su distribuirale u drugoj polovini 20.veka komunističke, a potom i nacionalistički orjentisane stranke i istoriji koja sa dolaskom na vlast istih stranaka postaje od države blagoslovena interpretacija prošlosti. U tom kontekstu posmatrano, nacionalističke vlade a u poslednjih pet godina populističke vlade, nastoje da formiraju kolektivno pamćenje koje treba da premosti jaz između prošlosti i budućnosti na taj način što se u sadašnjosti kreira politički korisna prošlost s ciljem da se izazove poželjna budućnost. Zbog toga izučavanje dominantnih narativa ne stvara samo koherentni okvir za demaskiranje pomenute političke manipulacije već treba da pomogne u otkrivanju senzacionalnih medijskih događaja koji su korišćeni u cilju razgraničavanja istorijskih perioda ili da bi se proces napretka modernosti zaustavio zarad političkih interesa.⁴³ Ovakvi događaji nisu retkost u istoriji srpsko-hrvatskih odnosa. Oni su najčešće služili i služe kao agensi koherentnosti oba naroda, budili su i podstiču neprijateljstva, svakako služeći nacionalnoj mobilizaciji.

⁴² Karl Manheim, *Ideology and Utopia*, London 1936, p.266.

⁴³ C. Stewart. "Dreams of Treasure: Temporality, Historicization and the Unconscious." *Anthropological Theory*, no. 3, no. 4 (2003), p. 481.

Nasuprot manipulacijama i mehanizmima iskrivljavanja prošlosti u svetu mitova, ali i u svetu dominantnih narativa i kulture sećanja, stoje kritička istorijska misao, kritička kultura sećanja i istorijski narativi. Oni nastoje da pokažu uzroke i obrasce raznovrsnih potreba iz prošlosti, a ovaj zbornik ima zadatak da pokaže razne mehanizme iskrivljavanja te iste prošlosti. Pri tome, treba imati na umu da se to ne postiže samo čuvanjem određenih sadržaja, već i zaboravom drugih. Odnosno, između ovih korica postavlja se čitav niz pitanja i daju se mnogobrojni odgovori koji se odnose na to kako se i zašto zaboravlja ono što je za vladajuće grupe nekorisno, ali i ono što je za grupu nefunkcionalno, a za pojedinca nelagodno.

To su ključni razlozi zbog kojih smo odlučili da sto godina nakon razbijanja dve svetske i balkanske sile, Otomanskog Carstva i Austro-Ugarske, ali i nakon toga stvaranja manjih državnih zajednica, a od devedesetih godina prošlog veka dodatnog etničkog usitnjavanja balkanskog prostora, na ovogodišnjem naučnom skupu o srpsko-hrvatskim odnosima pokrenemo pitanje mesta i uloge dominantnih narativa i kulture sećanja u istoriji dva balkanska naroda.

Summary: This article addresses the issue of what can be happened with stability and the orientation and commitment of Serbian and Croat political elites to peace and reconciliation when the same elites used dominant narratives in attention build passionate history which is indispensable preconditions for political manipulations. In accordance with that, this article find answers on two questions - how did these states redefine the past through history textbooks in attention to create wishful thinking which is important for creation of desirable present and future - how did the Serbian and Croat political elites used the Past in the History Textbooks to justify the „social atrocities“ in the last 25 years. As conclusion of the article stay that important part of process of reconciliation and diminishing the dominant narratives in the region of ex-Yugoslavia is to work

on textbook development by supporting, initiating, and monitoring textbook revision processes, conducting official evaluations of teaching material, providing textbook analyses, and sponsoring scholarships for textbook authors.

Key words: history textbooks, dominant narratives, historians, Serbia, Croatia